

Duurzaamheidbalans 2011 Haaglanden

**Drs. John Dagevos
Ruben Smeets, MSc**

Tilburg, 17 februari 2012

Documentnummer: 12.063

Warandelaan 2
5037 AB Tilburg
Postbus 90153
5000 LE Tilburg

T 013 - 466 87 12
F 013 - 466 34 99
telos@uvt.nl
www.telos.nl

telos brabant's centrum voor
duurzame ontwikkeling

Inhoudsopgave

1	Over de duurzaamheidbalans	5
1.1	Over de totstandkoming van de duurzaamheidbalans	5
1.2	Het monitoringsysteem van de duurzaamheidbalans	6
2	De duurzaamheidbalans: de eerste nulmeting	11
2.1	Inleiding	11
2.2	Sociaal-cultureel kapitaal	12
	Voorraad Wonen en woonomgeving	12
	Voorraad Veiligheid	14
	Voorraad Gezondheid	16
2.3	Economisch kapitaal	18
	Voorraad Arbeid	18
	Voorraad Kapitaal	20
	Voorraad Ruimtelijke vestigingswaarden	22
	Voorraad Economische structuur	24
	Voorraad Infrastructuur/bereikbaarheid	26
2.4	Ecologisch kapitaal	28
	Voorraad Lucht	28
	Voorraad Oppervlaktewater	30
	Voorraad Energie en klimaat	32
	Voorraad Natuur en landschap	34
3	Een overall beeld	37
3.1	Inleiding	37
3.2	Conclusies en bevindingen	38
	Bijlage 1: De Telos methode	41
	Inleiding	41
	De duurzaamheidbalans	42
	Bijlage 2: Overzicht van indicatoren voor een eventuele jeugdmonitor	45
	Bijlage 3: Samenstelling projectorganisatie Duurzaamheidbalans Haaglanden	47
	Bijlage 4: Begrippenlijst behorende bij factsheets	49

1 Over de duurzaamheidbalans

1.1 Over de totstandkoming van de duurzaamheidbalans

De voorliggende Duurzaamheidbalans Haaglanden vloeit voort uit de Visie Duurzame Ontwikkeling Haaglanden (2008). Een belangrijk doel van de Visie is duurzame ontwikkeling in de regio Haaglanden meetbaar te maken.

De Duurzaamheidbalans is gemaakt volgens de methodiek die is ontwikkeld door Telos, het Brabants Centrum voor Duurzame Ontwikkeling.¹

Het begrip duurzame ontwikkeling wordt uitgewerkt aan de hand van de volgende richtinggevende ambitie:

De regio Haaglanden is in 2030 de duurzaamste regio in de Randstad.

Voor het concretiseren van die ambitie is in eerste instantie aangesloten bij de uitspraken over een duurzaam Haaglanden, zoals geformuleerd in het *Regionaal Structuurplan Haaglanden 2020 (RSP)* van april 2008. Dit RSP geldt als integraal kader voor (ruimtelijke) ontwikkelingen in de regio Haaglanden.

De ambitie van het Stadsgewest en de Haaglandengemeenten met het RSP is dat Haaglanden zich verder ontwikkelt als een regio van internationale allure, die een duurzame kwaliteit van leven biedt. Het RSP faciliteert hierbij de vraag naar woningen, bedrijven en voorzieningen. De uitdaging is dit zodanig te doen dat het aantrekkelijke woon- en vestigingsmilieu ook op lange termijn wordt behouden. Alleen als Haaglanden op lange termijn goed functioneert als regionaal stedelijk netwerk - dat wil zeggen een schone, veilige, klimaatbestendige, groene en goed bereikbare regio is - kan Haaglanden zich duurzaam ontwikkelen. In het RSP zijn onderstaande "duurzaamheidschakels" opgenomen.

---

¹ Zowel de SER als de VROMraad hebben zich in recente adviezen lovend uitgelaten over deze methodiek. Zie (Ontwerp)advies SER (april 2010), "Meer werken aan duurzame ontwikkeling" en VROMraad (2010), "Duurzame verstedelijking".

Figuur 1 Duurzaam Haaglanden: de duurzaamheidschakels

Ook deze versie van de duurzaamheidbalans is tot stand gekomen in nauwe samenspraak en samenwerking met vertegenwoordigers van alle sectoren van het Stadsgewest Haaglanden. Een lijst van de mensen die hier aan meegewerkt hebben is opgenomen in de bijlage 4.

1.2 Het monitoringsysteem van de duurzaamheidbalans

Kapitalen en voorraden

Voor de voorradensystematiek is aangesloten bij de kenmerken en bevoegdheden van de regio Haaglanden. In vergelijking met andere door Telos gemaakte duurzaamheidsmetingen hanteren we, gegeven de bevoegdheden van het Stadsgewest, minder voorraden. In het sociaal-culturele kapitaal worden slechts drie voorraden gehanteerd. Aan zaken als sociale samenhang en identiteit, participatie en ontwikkeling, cultuur is voorlopig nog geen aandacht besteed. In het ecologische kapitaal geldt dat voor de voorraden bodem en delfstoffen. In het economisch kapitaal besteden we expliciet aandacht, in de vorm van een aparte voorraad, aan infrastructuur en bereikbaarheid. De voorraad kennis is niet meegenomen.

In de onderstaande tabel staan de voorraden per kapitaal zoals die gehanteerd worden in de Duurzaamheidbalans.

Sociaal-cultureel	Ecologie	Economie
1 Gezondheid	1 Lucht	1 Arbeid
2 Veiligheid	2 Oppervlaktewater	2 Kapitaal
3 Wonen en woonomgeving	3 Energie en klimaat	3 Ruimtelijke vestigingsvoorwaarden
	4 Natuur en Landschap	4 Economische structuur
		5 Infrastructuur /bereikbaarheid

Voorraden en eisen

In de Telos systematiek vormen de duurzaamheideisen het hart van de methodiek. Ze verwoorden in abstracte bewoordingen de lange termijn ambities c.q. streefdoelen van het Stadsgewest. De eisen zoals die in deze balans worden gehanteerd zijn allemaal aangepast aan de specifieke situatie van het Stadsgewest. Ze zijn gebaseerd op de relevante beleidsstukken en zijn de uitkomst van overleg en discussie tussen Telos en de verschillende beleidsafdelingen. Ten opzichte van de versie van 2010 zijn er geen wijzigingen in het systeem van voorraden en eisen doorgevoerd.

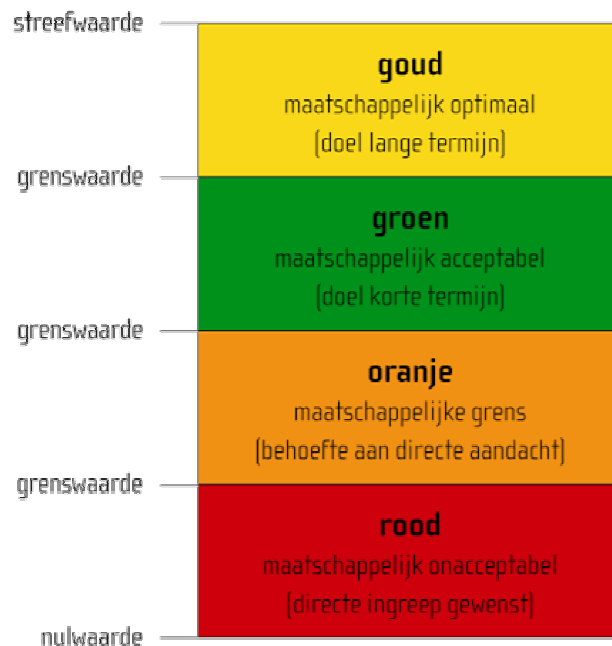
In hoofdstuk 2, de paragrafen 2.2, 2.3 en 2.4, staat bij iedere voorraad vermeld welke duurzaamheideisen gehanteerd zijn.

Eisen en indicatoren

Om iets te kunnen zeggen of de eisen ook daadwerkelijk gerealiseerd worden zijn indicatoren nodig. Bij het zoeken naar indicatoren is zoveel mogelijk gezocht naar gegevensbronnen die aansluiten bij de reguliere statistische informatievoorziening van het Stadsgewest. Daarmee wordt de herkenbaarheid en bruikbaarheid van de Duurzaamheidbalans vergroot.

Indicatoren en normen

De mate waarin prestaties worden gehaald, kan worden gemeten door indicatoren die afgezet worden tegen normen. Voor iedere indicator is een meetschaal opgesteld. Deze meetschaal bestaat uit normatief vastgestelde maatstaven die een nul- en een streefwaarde kennen met daartussen gelegen grenswaarden, die gevisualiseerd worden met behulp van kleuren.

De meest negatieve (onduurzame) waarde die kan voorkomen, wordt gevormd door het middelpunt van de cirkel. Daartegenover staat de streefwaarde aan de buitenste rand van de cirkel. Het is de waarde waaraan de indicator moet voldoen wil er sprake zijn van optimale doelrealisatie. Voor bestuurders en beleidsmakers zijn vooral de tussenliggende grenswaarden belangrijk. De overgang tussen rood en oranje markeert de grens waarbij sprake is van directe schade en vergt direct ingrijpen. De grens tussen oranje en groen geeft aan dat de ontwikkeling op korte termijn extra aandacht vraagt. De grens tussen groen en goud is veelal het lange termijn doel.

Voor het bepalen van deze grenswaarden is zoveel mogelijk gebruikgemaakt van beleidsdocumenten, vergelijkingen in de tijd, vergelijkingen met andere regio's en de resultaten van maatschappelijke discussies. Waar deze ontbraken zijn normeringen bedacht.

De gehanteerde normen zijn allemaal voorgelegd aan en besproken in de diverse beleidsafdelingen van het Stadsgewest. Ze vormen een eerste aanzet om te komen tot nadere concretisering van de ambities. Hierover zal nog nader nagedacht moeten worden en met andere partijen over gesproken moeten worden: past de gekozen normering bij de wens die in de regionale samenleving leeft?

Taart- of cirkeldiagram en factsheets

Het geheel levert uiteindelijk per voorraad een taartdiagram op. De onderbouwing van de taartdiagram in de vorm van een overzicht van alle gehanteerde bronnen en data en een verantwoording bij de gemaakte keuzes voor (wegingen) van voorraden, indicatoren en normeringen is terug te vinden in het document 'Factsheets Duurzaamheidsbalans Haaglanden 2011'.

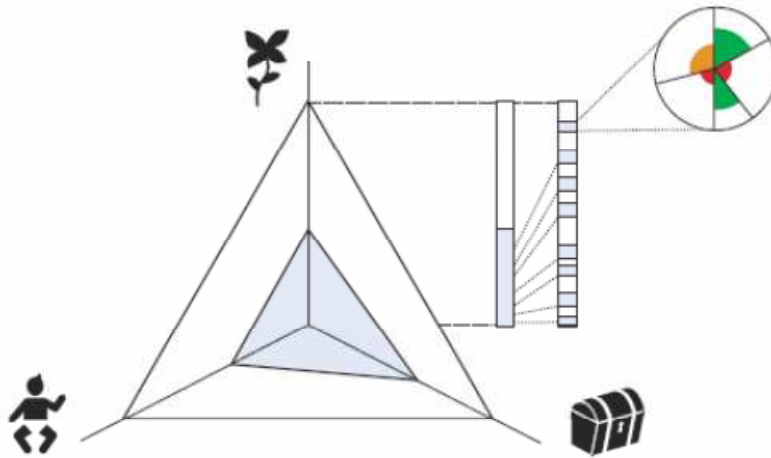

Jaartallen

De meest actuele gegevens zijn gebruikt. Dit wil overigens niet zeggen dat alle gegevens uit hetzelfde (basis)jaar dateren.

Duurzaamheidsdriehoek

De Telosmethode beoogt uiteindelijk een totaalplaatje te presenteren over de duurzame ontwikkeling van de regio in de vorm van een gevulde duurzaamheidsdriehoek. Visueel ziet een en ander als volgt uit

Een dergelijke driehoek kunnen we voor Haaglanden nog niet opstellen, omdat we duurzaamheid niet volledig meten. Zoals in het voorgaande reeds aangegeven ontbreken, zeker in het sociaal-culturele kapitaal, nog een aantal essentiële voorraden.

2 De duurzaamheidbalans: de eerste nulmeting

2.1 Inleiding

De monitor bestaat uit de volgende onderdelen:

- 2.2 Sociaal-cultureel kapitaal**
- 2.3 Economisch kapitaal**
- 2.4 Ecologisch Kapitaal**

Iedere paragraaf is op identieke wijze opgebouwd:

1. Per kapitaal zijn de voorraden aangegeven, die gezamenlijk de kwantiteit en kwaliteit van het betreffende kapitaal bepalen.
2. Per voorraad zijn eisen geformuleerd. Deze worden met behulp van een mindmap gevisualiseerd.
3. Vervolgens worden per voorraad de indicatoren gepresenteerd in de vorm van een cirkel of taartdiagram. Iedere taart bestaat uit een aantal taartpunten. Het aantal taartpunten is afhankelijk van het aantal indicatoren dat per voorraad is verzameld. Iedere taartpunt heeft een bepaalde kleur. De kleur is afhankelijk van de waarde van de indicator en van de gehanteerde normen.
4. Tot slot vindt in een toelichtende tekst per voorraad een korte analyse plaats van de voornaamste bevindingen.

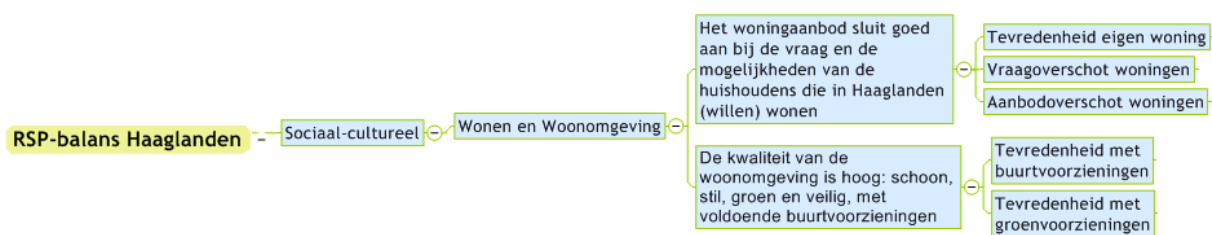
2.2 Sociaal-cultureel kapitaal

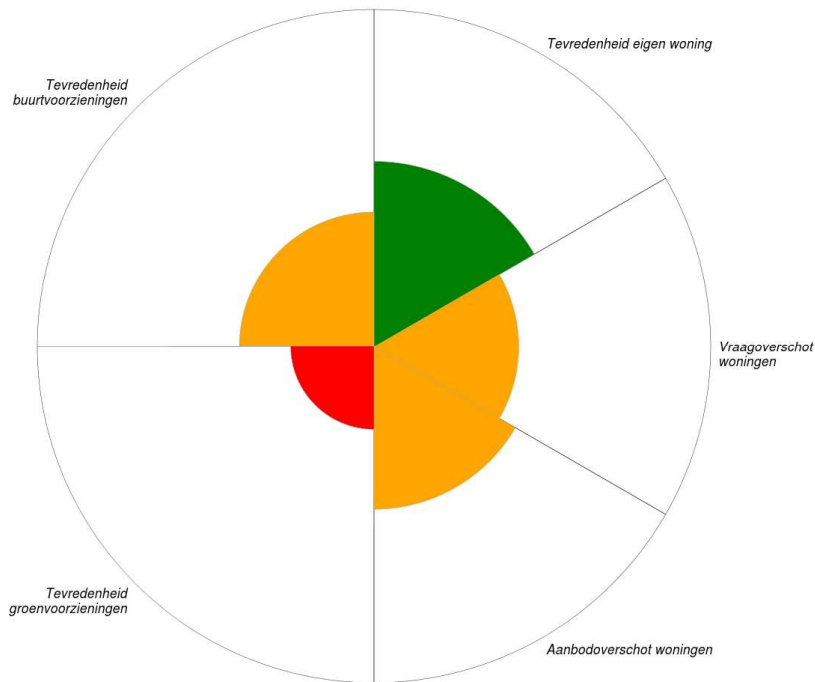
Vorraad Wonen en woonomgeving

Binnen deze voorraad is de aandacht gericht op de beschikbaarheid en de kwaliteit van woningen, de aanwezigheid van publieke en dagelijkse voorzieningen en de tevredenheid met de eigen woonomgeving.

Eisen:

- Het woningaanbod sluit goed aan bij de vraag en de mogelijkheden van de huishoudens die in Haaglanden (willen) wonen.
- De kwaliteit van de woonomgeving is hoog: schoon, stil, groen en veilig, met voldoende buurtvoorzieningen en voldoende mogelijkheden voor recreatie.

Bevindingen

Het beeld van de voorraad wonen en woonomgeving is hetzelfde als in de vorige meting. Er heeft geen update plaatsgevonden omdat er nog geen nieuwe gegevens voor deze voorraad beschikbaar zijn. Het WoonOnderzoek Nederland (WoON), dat de belangrijkste informatiebron is, wordt periodiek uitgevoerd. De nieuwe meting zal plaatsvinden in 2012.

Deze voorraad laat een wisselend beeld zien.

Er kan vastgesteld worden dat de Haaglandse bevolking tevreden is met de eigen woning. Verder is er sprake van een gespannen woningmarkt. Deze spanning op de woningmarkt kent twee gezichten. Aan de ene kant is er sprake van een groot vraagoverschot. Er is te weinig aanbod aan woningen in de verschillende woningmarktsegmenten om aan de vraag te kunnen voldoen.

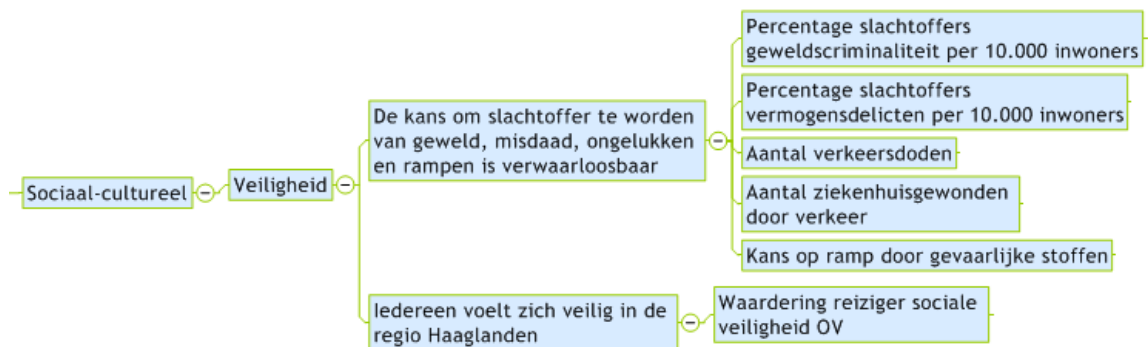
Daarnaast hebben we ook te maken op sommige deelmarkten met een aanbodoverschot (leegstand of langdurige te koop staan van woningen). Dit betreft vooral goedkope koop- en dure huurappartementen. De tevredenheid met de buurtvoorzieningen is matig te noemen. Vastgesteld kan worden dat de bewoners van de regio onvoldoende tevreden zijn met de groenvoorzieningen.

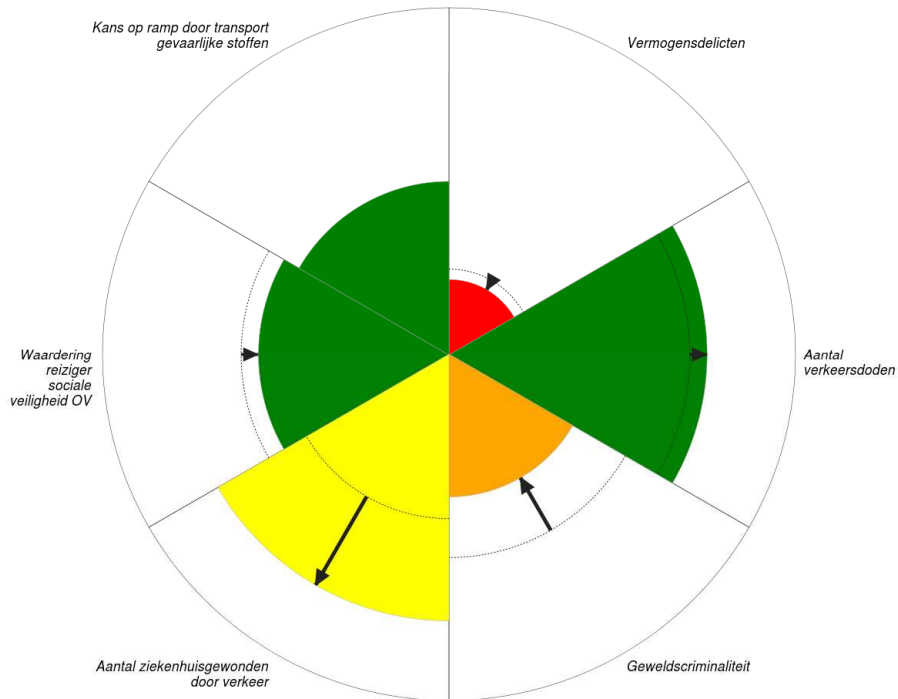
Voorraad Veiligheid

Zowel het individu als de samenleving heeft een bepaalde mate van veiligheid nodig om te kunnen functioneren. In de afgelopen tien jaar heeft het onderwerp veiligheid sterk aan belang gewonnen. Binnen de voorraad veiligheid is een onderscheid gemaakt tussen min of meer geobjectiveerde veiligheid in termen van risico's om ergens slachtoffer van te worden en de subjectieve beleving van veiligheid: het veiligheidsgevoel. Veiligheid spitst zich in deze voorraad toe op bescherming tegen geweld, misdaad en verkeersongevallen.

Eisen:

- De kans om slachtoffer te worden van geweld, misdaad, ongelukken en rampen is verwaarloosbaar.
- Iedereen voelt zich veilig in de regio Haaglanden.

Bevindingen

Waar het de verkeersveiligheid betreft kan vastgesteld worden dat Haaglanden (zeer) positief scoort. Daar komt nog bij dat de ontwikkeling van de op verkeersveiligheid betrekking hebbende indicatoren in de tijd ook positief is. Zowel het aantal verkeersdoden en met name het aantal verkeersgewonden is afgenomen.

De waardering voor de sociale veiligheid van het OV scoort nog steeds een groene kaart, zij het dat deze ten opzichte van 2009 licht is teruggelopen. Hier hoort wel een korte toelichting bij. De score is berekend op basis van metingen onder de gebruikers van het openbaar vervoer. Per concessiegebied is een score berekend. Het hier gepresenteerde cijfer heeft betrekking op het gemiddelde van alle concessiegebieden. De gemiddelde score bedraagt 7,6. Ten opzichte van de streefdoelstelling, een rapportcijfer van 7.5 is dit dus een goede score te noemen. De regio stelt zich op dit punt hoge eisen.

De indicatoren betreffende het aantal vermogensdelicten en het aantal geweldsdelicten laten niet alleen een onacceptabel hoog niveau zien, ten opzichte van de vorige meting kan zelfs een verdere verslechtering worden vastgesteld. Dat geldt in het bijzonder voor de toename van de geweldscriminaliteit.

Voorraad Gezondheid

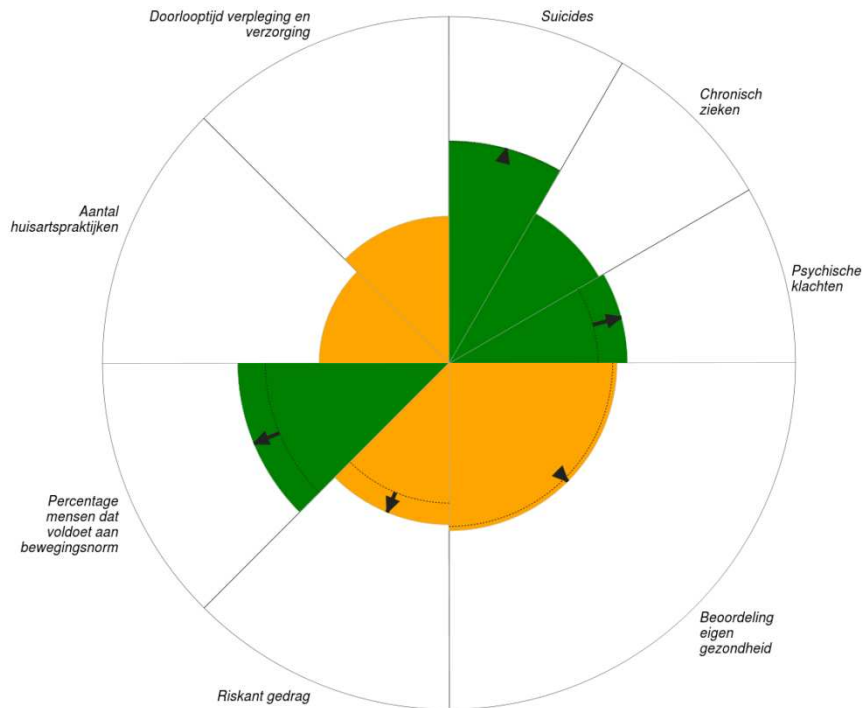
Een van de voorwaarden voor een duurzame samenleving is een gezonde bevolking, in lichamelijk en psychisch opzicht. Gezondheid heeft zowel een objectieve (percentage zieken en sterfgevallen) als een subjectieve component (gezondheidsbeleving). Daarnaast ligt de verantwoordelijkheid voor de gezondheid(zorg) deels bij de overheid, maar zeker ook bij de individuele burgers. Met behulp van de eisen en indicatoren is getracht dit correct in beeld te brengen. Hieruit komt duidelijk naar voren dat burgers enerzijds rechten hebben (voorzieningsstructuur, etc.) en anderzijds plichten (gezonde leefstijl, etc.).

Eisen:

- De bevolking is lichamelijk en geestelijk gezond.
- De gezondheidszorg is van goede kwaliteit en toegankelijk voor iedereen; inclusief preventie en nazorg.
- Iedereen neemt verantwoordelijkheid voor een gezonde leefstijl.
- De bevolking voelt zich gezond.

Bevindingen

Voor de voorraad gezondheid kan vastgesteld worden dat de meeste indicatoren, met uitzondering van de doorlooptijd verpleging en verzorging, het aantal huisartspraktijken en het percentage chronisch zieken, een verbetering laten zien ten opzichte van de vorige meting. Het overall beeld is per saldo wisselend. Positief waar het gaat om het aantal zelfdodingen, het aantal mensen met psychische klachten, het percentage mensen met chronische ziekten en het percentage mensen dat voldoet aan de bewegingsnorm. Ondanks lichte verbeteringen blijft het beeld zorgelijk ten aanzien van de beoordeling door de bevolking van de eigen gezondheid, het aantal huisartspraktijken en het percentage mensen dat riskant gedrag (drankgebruik, overgewicht en roken) vertoont. Zorgelijk is ook de doorlooptijd verpleging en verzorging (dat is de tijd die verstrijkt tussen het moment dat het door het CIZ afgegeven indicatiebesluit ingaat tot het moment dat de geïndiceerde zorg geleverd wordt).

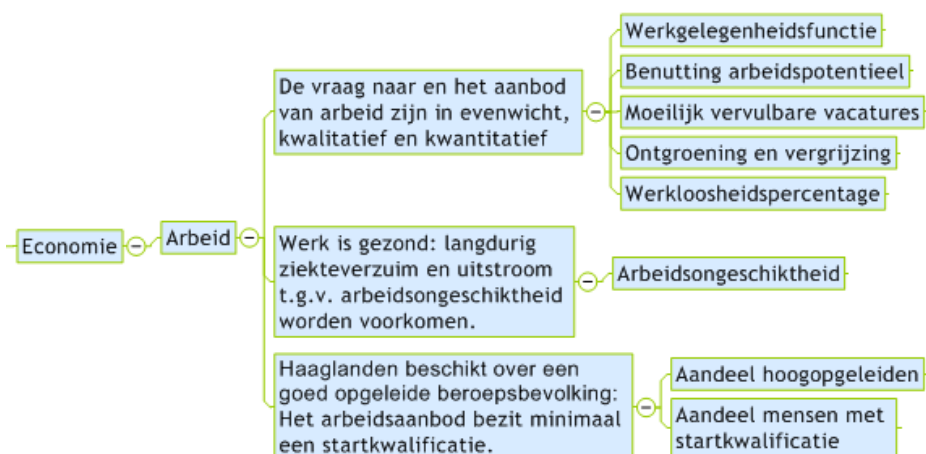
2.3 Economisch kapitaal

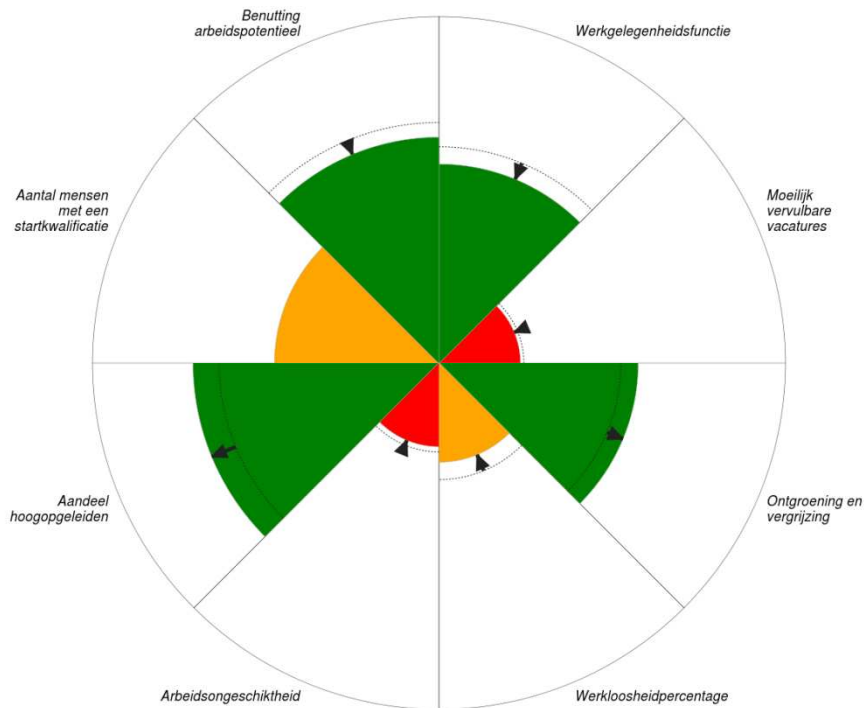
Voorraad Arbeid

Arbeid binnen het economisch kapitaal refereert aan het vermogen van de mens om een bijdrage te leveren aan het productieproces van goederen en diensten. De kwaliteit (kennis, ervaring, creativiteit) en de (kwantitatieve) beschikbaarheid van mensen die kunnen en willen werken is dan ook een cruciale economische factor. Het functioneren van de arbeidsmarkt is van groot belang om vraag en aanbod bij elkaar te brengen.

Eisen:

- De vraag naar en het aanbod van arbeid zijn in evenwicht, kwalitatief en kwantitatief.
- Werk is gezond: langdurig ziekteverzuim en uitstroom t.g.v. arbeidsongeschiktheid worden voorkomen.
- Haaglanden beschikt over een goed opgeleide beroepsbevolking: Het arbeidsaanbod bezit minimaal een startkwalificatie.

Bevindingen

De voorraad Arbeid vertoont twee gezichten. Aan de ene kant zien we dat er voldoende werkgelegenheid in de regio Haaglanden is getuige de acceptabele score voor de indicator werkgelegenheidsfunctie, het arbeidspotentieel goed benut wordt, er een relatief hoog aandeel hoogopgeleiden is (van belang voor de kenniseconomie) en dat het niveau van ontgroening en vergrijzing op dit moment nog dusdanig is dat deze geen groot probleem vormt voor de regio Haaglanden. Aan de andere kant zijn er zorgelijke resultaten waarneembaar met betrekking tot de omvang van de werkloosheidsproblematiek, het aantal arbeidsongeschikten (overigens niet een typisch Haaglands fenomeen), het aantal mensen met een startkwalificatie en zelfs een onacceptabel resultaat bij de indicator moeilijk vervulbare vacatures. Als gekeken wordt naar de ontwikkeling in de tijd kan vastgesteld worden dat de invloed van de economische crisis zichtbaar wordt: afnemende benutting van het arbeidspotentieel, dalende werkgelegenheidsfunctie en oplopende werkloosheid. Daartegenover staan een aantal positieve ontwikkelingen zoals een groeiend aandeel hoogopgeleiden en een positieve ontwikkeling met betrekking tot de groen/grijze bevolkingsdruk.

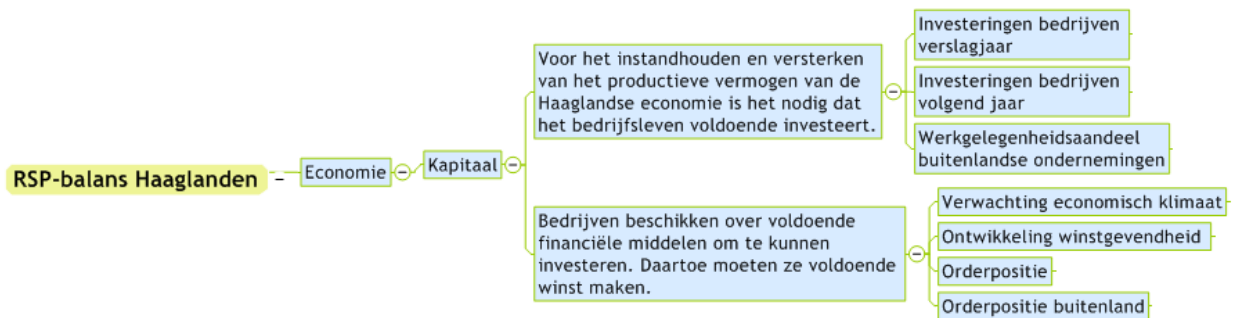
Voorraad Kapitaal

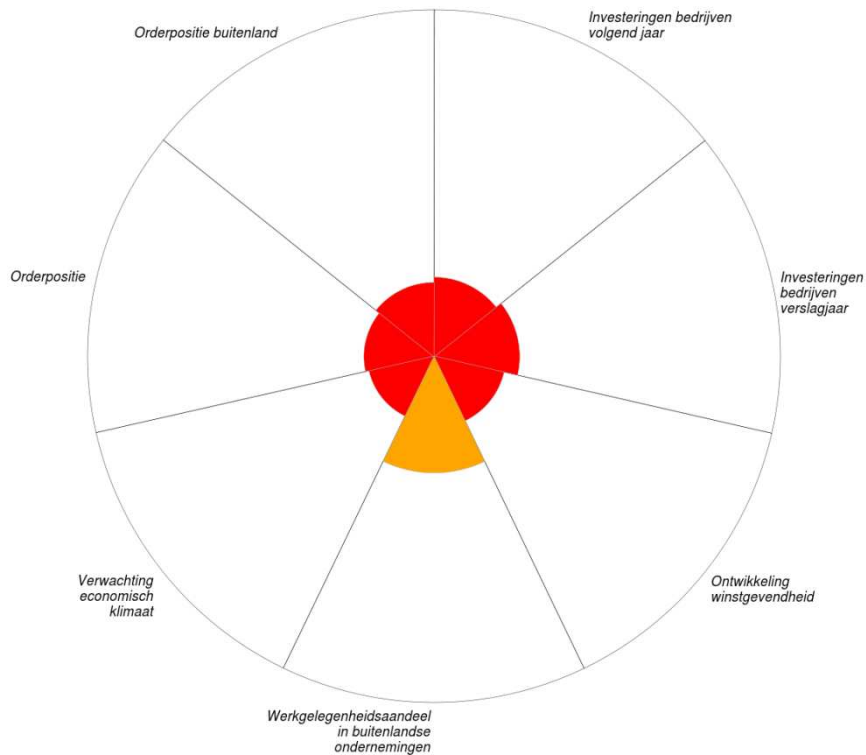
Tot kapitaalgoederen wordt alles gerekend wat voor de productie van goederen of diensten wordt gebruikt. Te denken valt hierbij aan machines, apparaten, transportmiddelen, grond en gebouwen, kortom 'productief kapitaal'.

Het is vanuit economisch oogpunt gezien van groot belang dat er voldoende kapitaalgoederen aanwezig zijn, dat de kwaliteit hiervan goed is en dat de voorraad via investeringen op peil gehouden dan wel uitgebreid wordt.

Eisen:

- Voor het in stand houden en versterken van het productieve vermogen van de Haaglandse economie is het nodig dat het bedrijfsleven voldoende investeert.
- Bedrijven beschikken over voldoende financiële middelen om te kunnen investeren. Daartoe moeten ze voldoende winst maken.

Bevindingen

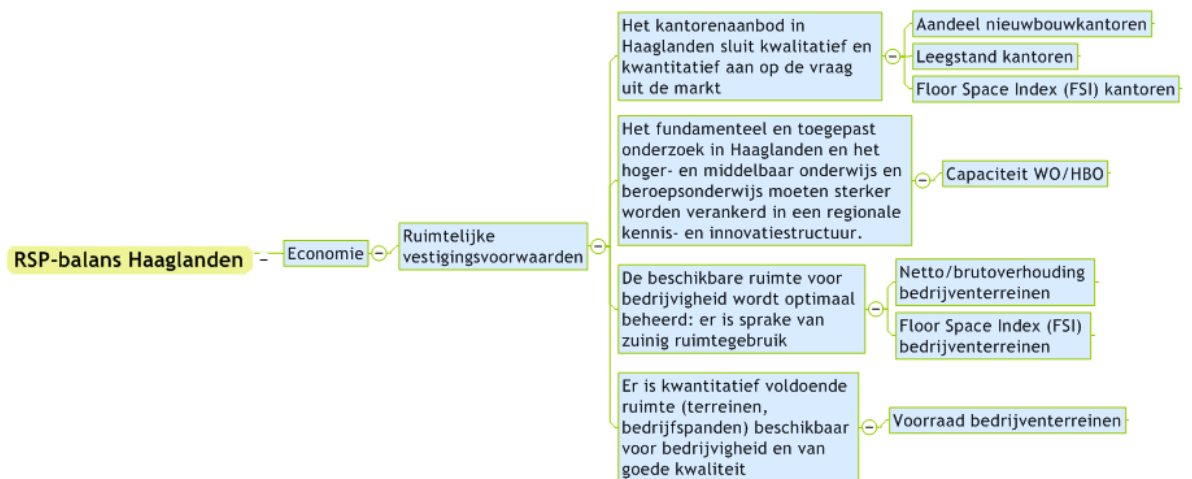
De voorraad kapitaal kleurt 'rood' en reflecteert daarmee de situatie waarin de Nederlandse economie zich bevindt en die van de regio Haaglanden vormt daarop geen uitzondering. Er is sprake van recessie. Dat komt in zijn algemeenheid tot uitdrukking in de beoordeling van het economisch klimaat. De negatieve beoordeling van het economische klimaat keert ook terug in de score van andere indicatoren. Er is sprake van een negatieve beoordeling door het bedrijfsleven van haar huidige orderpositie, dat geldt zowel de totale orderpositie (binnen- en buitenlandse markt bij elkaar) als de buitenlandse. De verwachtingen over de winstgevendheid in de voorbije periode zijn negatief. Dit vertaalt zich ook in de ontwikkeling van de investeringen. Bedrijven verwachten dat de investeringen in het verslagjaar 2011 achter zullen blijven bij die van 2010. Ze verwachten bovendien dat de investeringen in 2012 achter zullen blijven bij die van 2011.

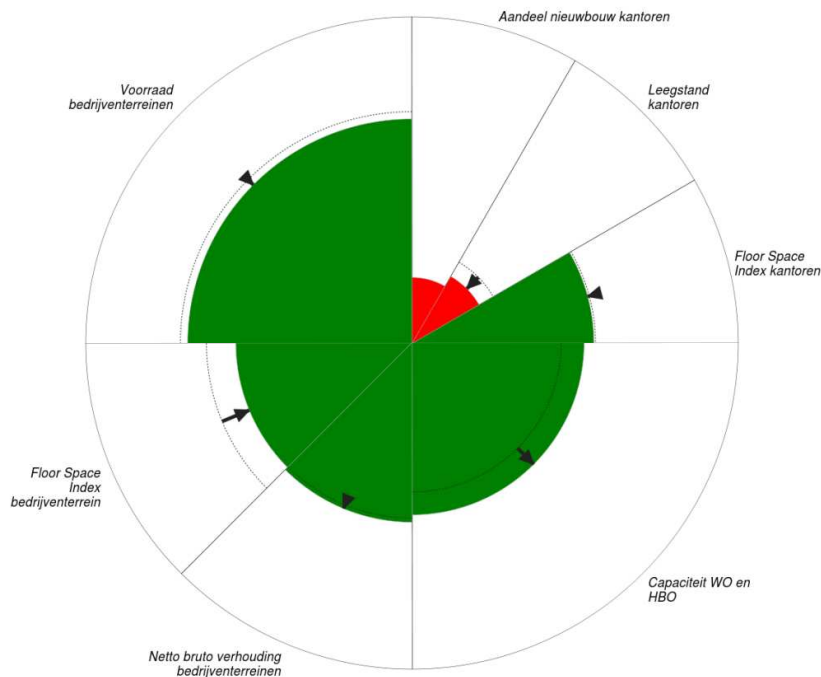
Voorraad Ruimtelijke vestigingswaarden

Bij deze voorraad gaat het vooral om zaken als de beschikbaarheid, segmentatie en kwaliteit van bedrijventerreinen en de beschikbaarheid en kwaliteit van bedrijfsruimte en kantoorgebouwen.

Eisen:

- Het kantorenaanbod in Haaglanden sluit kwalitatief en kwantitatief aan op de vraag uit de markt.
- Het fundamenteel en toegepast onderzoek in Haaglanden en het hoger- en middelbaar onderwijs en beroepsonderwijs moeten sterker worden verankerd in een regionale kennis- en innovatiestructuur.
- De beschikbare ruimte voor bedrijvigheid wordt optimaal beheerd: er is sprake van zuinig ruimtegebruik.
- Er is kwantitatief voldoende ruimte (terreinen, bedrijfspanden) beschikbaar voor bedrijvigheid en van goede kwaliteit.

Bevindingen

De voorraad ruimtelijke vestigingsvoorwaarden wordt gekenmerkt door zowel goede als zorgwekkende resultaten. Aan de ene kant kan vastgesteld worden dat er vooralsnog een acceptabele, zij het iets afnemende voorraad bedrijventerreinen is. Ook de indicatoren die direct of indirect iets zeggen over zuinig ruimtegebruik op bedrijventerreinen, de netto/brutoverhouding als de Floor Space Indices (FSI) voor bedrijventerreinen en kantoren, laten acceptabele scores zien. Wel geldt dat ten opzichte van de vorige meting de beide FSI's zijn afgenomen, wat duidt op een iets minder zuinig ruimtegebruik. Aan de andere kant zien we dat er sprake is van een grote en oplopende leegstand van kantoren en dat er relatief onvoldoende voorraad nieuwbouwkantoren is op de totale kantorenvorraad. De leegstand van kantoren heeft zowel een kwantitatieve als kwalitatieve kant. De kwantitatieve kant heeft betrekking op het feit dat er teveel aanbod aan kantoren is in vergelijking met de vraag. De kwalitatieve kant heeft vooral betrekking op het feit dat er wel vraag is maar dat het aanbod qua kwaliteit (prijs) niet voldoet. Ook het aandeel nieuwbouwkantoren in de totale kantorenvorraad, als indicator voor de kwaliteit van de voorraad kantoren, baart zorgen. Bij het vraagstuk van de grote leegstand is een nuancering op zijn plaats. Immers een deel hiervan (57%) is kansrijk voor hergebruik na verduurzaming (bron: sector Economie Stadsgewest Haaglanden). Tenslotte zien we dat waar het gaat om de kwaliteit van de kennisinfrastructuur er sprake is van voldoende en groeiende capaciteit WO/HBO in de regio Haaglanden.

Vorraad Economische structuur

De kracht van een regionale economie wordt in belangrijke mate bepaald door de in die regio aanwezige bedrijvigheid. Daarbij gaat het om het geheel van al die bedrijven maar ook om de samenstelling daarvan (de regionale productiestructuur).

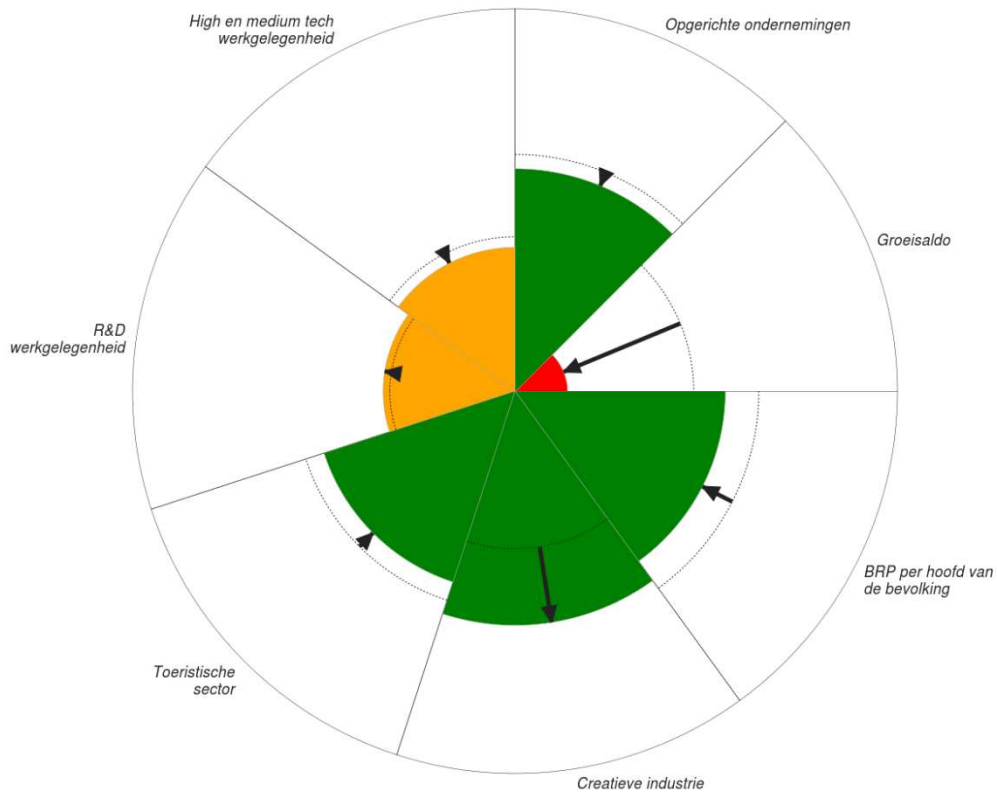
De samenstelling moet zodanig zijn dat deze economische groei kan genereren, maar ook conjuncturele schokken kan opvangen. Daarnaast moet er sprake zijn van voldoende dynamiek en vernieuwing (starters, bedrijven die zich nieuw in de regio vestigen). Ondernemingen moeten daarbij voortdurend blijven investeren in de ontwikkeling van nieuwe producten en diensten.

Eisen:

- De economische structuur van de regio Haaglanden wordt permanent versterkt en vernieuwd door de komst van startende ondernemingen en zich nieuw in Haaglanden vestigende ondernemingen.
- De regionale bedrijvigheid is samengesteld uit een goede mix van stuwende en verzorgende bedrijvigheid.
- Investerings van bedrijven zijn gericht op voortdurende vernieuwing van producten, productieprocessen en dienstverleningsconcepten.
- Er is sprake van een internationaal concurrerende land- en tuinbouwsector.

Bevindingen

De voorraad economische structuur vertoont een wisselend beeld. De omvang van de toeristische sector (uitgedrukt als aandeel van deze sector in de totale werkgelegenheid), een van de speerpuntsectoren in de regio Haaglanden, vertoont een acceptabel beeld, zij het dat dit aandeel wat is teruggelopen. Dat geldt ook voor de hoogte van het Bruto Regionaal Product per hoofd van de bevolking. Het aandeel van de creatieve sector is aanzienlijk gestegen. Het aandeel high en medium tech werkgelegenheid en de R&D werkgelegenheid in de regio Haaglanden vragen om aandacht. Het aantal nieuw opgerichte ondernemingen scoort acceptabel, er is echter wel een lichte daling waarneembaar. Het groeisaldo van het aantal ondernemingen (verschil tussen het aantal oprichtingen en het aantal opheffingen) neemt sterk af en is nu beneden de maat. Dit wordt in zeer sterke mate bepaald door het sterk gestegen aantal opheffingen.

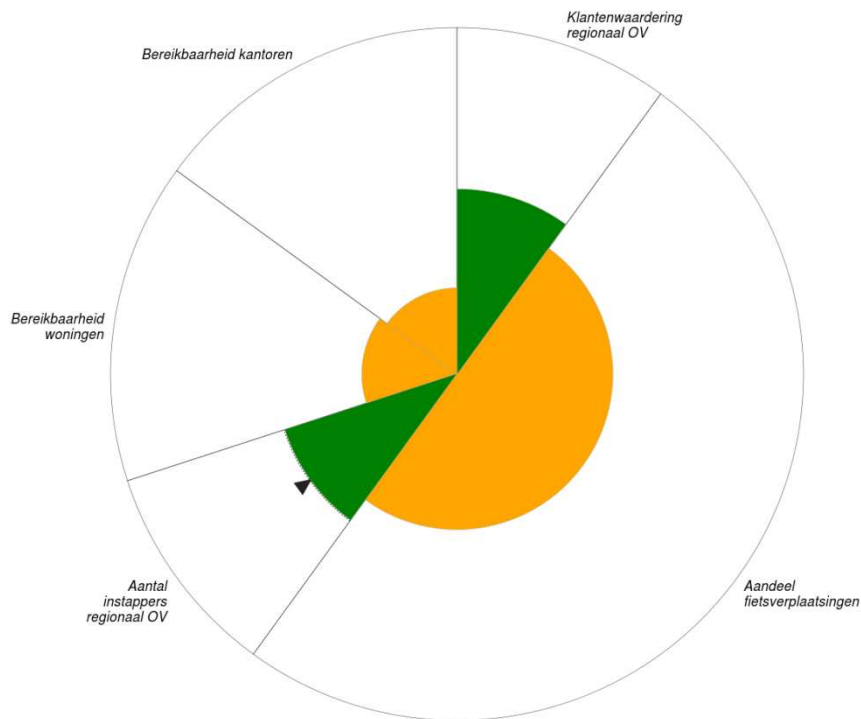
Voorraad Infrastructuur/bereikbaarheid

Gezien het belang van de bereikbaarheidsproblematiek voor de regio Haaglanden is deze uit de voorraad ruimtelijke vestigingsvoorwaarden genomen en als een aparte voorraad meegenomen. Bij deze voorraad gaat het om zaken als de infrastructuur in al zijn verschijningsvormen (weg, spoor, water, lucht, buis).

Eisen:

- De regio Haaglanden beschikt over goede regionale, nationale en internationale verbindingen met de omgeving.

Bevindingen

Duidelijk wordt dat de regio Haaglanden waar het gaat om de klantwaardering voor het openbaar vervoer en het aantal instappers van het openbaar vervoer positief scoort. De ontwikkeling van nieuwbouwwoningen en kantoren die eenvoudig bereikbaar zijn via de Stedenbaan/Randstadraillocaties vormt een punt van aandacht. Datzelfde geldt ook voor het aandeel fietsverplaatsingen ten opzichte van het totaal aantal verplaatsingen.

2.4 Ecologisch kapitaal

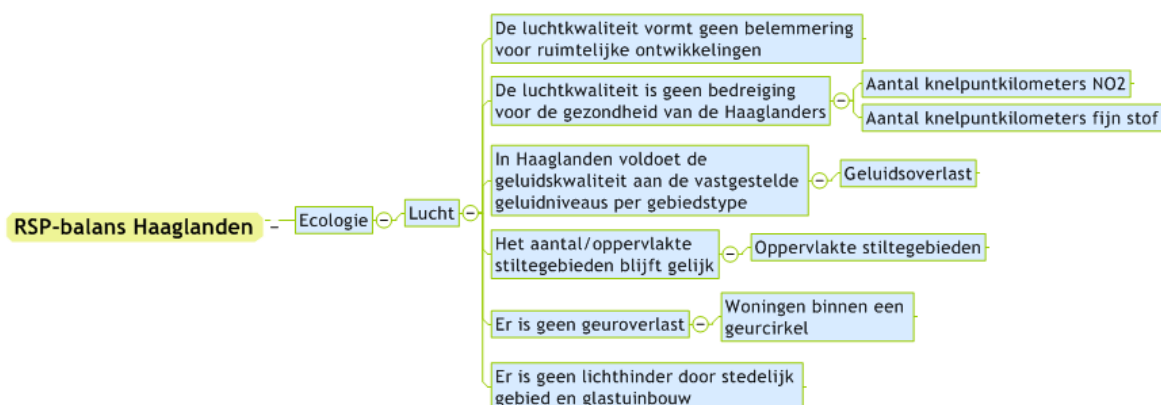
Voorraad Lucht

De voorraad lucht heeft betrekking op de samenstelling van de atmosfeer in een bepaald gebied. De luchtkwaliteit wordt in sterke mate beïnvloed door emissies die soms een lokale oorsprong hebben, maar vaak ook het gevolg zijn van import van elders geëmitteerde stoffen. Luchtkwaliteit speelt dus op heel verschillende schaalniveaus. Op lokaal niveau gaat het gepaard met problemen als fijn stof (PM₁₀) en luchtconcentratie stikstofdioxide (NO₂), terwijl (aan het andere uiterste) op mondiaal niveau de uitstoot van CO₂ uit verbrandingsprocessen een rol speelt.

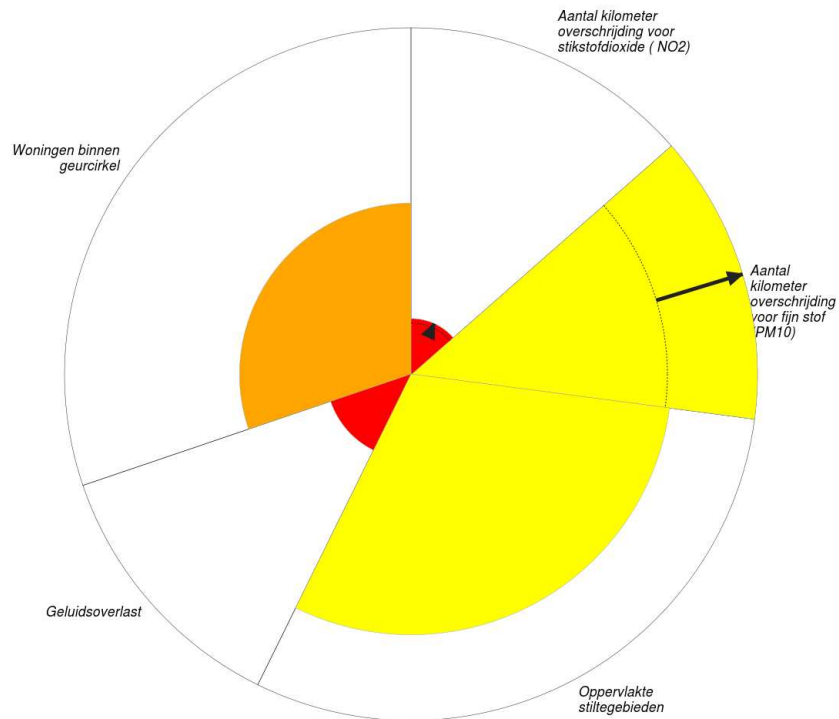
Daarnaast wordt lucht ook gezien als intermediair voor licht, geluid en geur².

Eisen:

- De luchtkwaliteit vormt geen belemmering voor ruimtelijke ontwikkelingen.
- De luchtkwaliteit is geen bedreiging voor de gezondheid van de Haaglanders.
- In Haaglanden voldoet de geluidskwaliteit aan de vastgestelde geluidsniveaus per gebiedstype.
- De oppervlakte stiltegebieden blijft gelijk.
- Er is geen geuroverlast.
- Er is geen lichthinder door stedelijk gebied en glastuinbouw.

² De plaatsing van de onderwerpen lucht, licht en geur is tot op zekere hoogte arbitrair. Deze onderwerpen zouden ook kunnen worden opgenomen bij de voorraad Wonen en woonomgeving. Om pragmatische redenen is er echter voor gekozen om deze onderwerpen op te nemen bij de voorraad Lucht.

Bevindingen

De voorraad lucht vertoont twee gezichten. Aan de ene kant een zorgelijk gezicht waar het gaat om de geluidsoverlast (gemeten aan de hand van het aantal huizen waarbij sprake is van geluidsoverlast) en het aantal kilometers wegen waar de norm voor NO₂ wordt overschreden. Aan de andere kant is er ook een positief gezicht. Het betreft hier zowel de fijn stof problematiek, gemeten via het aantal wegekilometers met overschrijdingen voor fijn stof en de stiltegebieden in Haaglanden. Voor deze twee indicatoren geldt dat die zeer goed scoren. Voor de indicator woningen binnen een geurcirkel geldt dat de score zich precies bevindt op de grens tussen een zorgelijke en een acceptabele score.

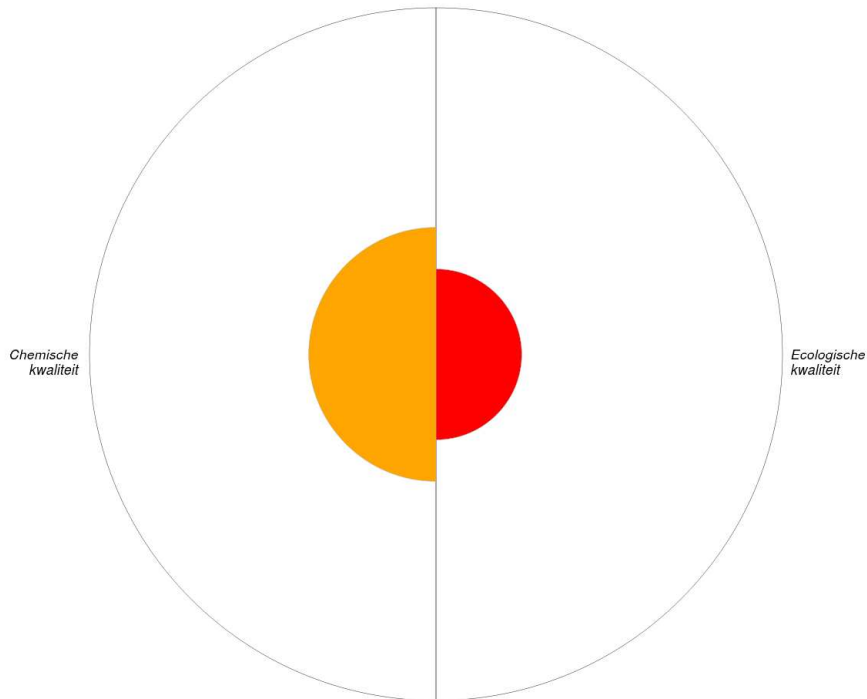
Voorraad Oppervlaktewater

Onder de voorraad oppervlaktewater wordt verstaan: dat deel van de bodem dat (in principe) bedekt is met water. We onderscheiden stromende wateren zoals rivieren en beken en stilstaande wateren zoals meren en vennen. In de voorraad oppervlaktewater gaat het met name om de kwaliteit van het oppervlaktewater. Daarnaast, en zeker ook tegen de achtergrond van het klimaatvraagstuk, krijgt ook het vraagstuk van wateroverlast steeds meer aandacht.

Eisen:

- Het oppervlaktewater heeft een goede ecologische en chemische kwaliteit.

Bevindingen

De voorraad oppervlaktewater is gewaardeerd in overeenstemming met de normen van de Europese kaderrichtlijn water (KRW). Hierbij moet in ogenschouw genomen worden dat de cijfers grotendeels zijn gebaseerd op de boezemwateren in Haaglanden. Dit zijn geen natuurlijke watersystemen maar gegraven kanalen binnen een hoofdzakelijk stedelijke omgeving met hoge stikstof concentraties. Dit veroorzaakt tevens dat de ecologische kwaliteit onacceptabel is volgens de KRW. Binnen Haaglanden zijn er polders en zogenaamde waterparels die wel goed scoren op ecologie en chemische kwaliteit, maar die worden niet meegenomen in deze KRW-cijfers. Door de miljarden euro's aan maatregelen (mestbeleid, verbetering van de riolering, stoffenbeleid, natuurvriendelijke oevers, paaiplaatsen) die de waterschappen, provincie, het Rijk, agrariërs en de gemeenten zullen doen in het kader van de KRW worden de komende 30 jaar verbeteringen verwacht, maar de effecten hiervan zijn beperkt op het halen van de KRW-normen.

Vorraad Energie en klimaat

Deze voorraad valt in feite uiteen in twee delen³. We kijken aan de ene kant naar de oorzaken van de klimaatproblematiek (CO₂ uitstoot) en de gevolgen daarvan voor de regio. Aan de andere kant kijken we naar de productie en consumptie van (duurzame) energie en daarmee samenhangende zaken als energiebesparing en duurzame bussen en trams.

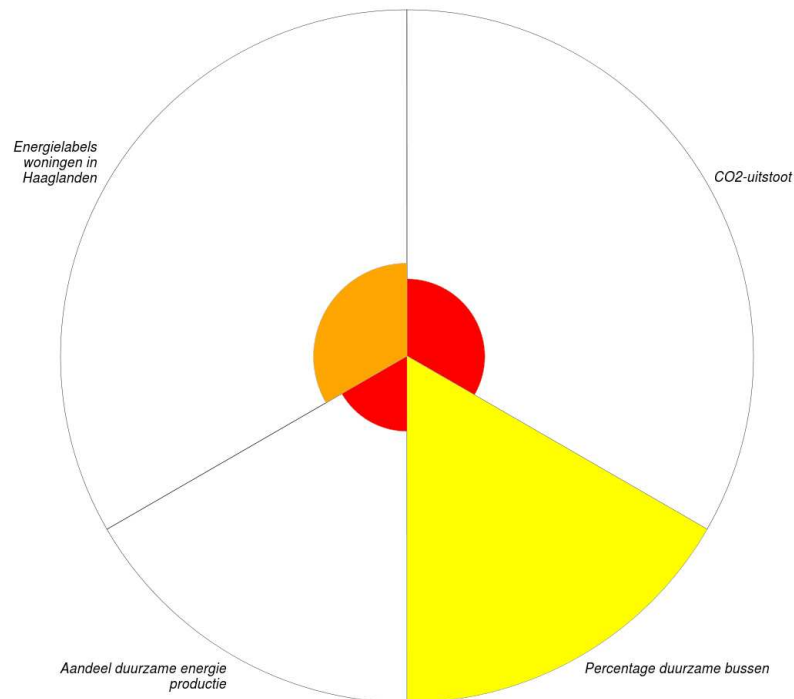
Eisen:

- De regio Haaglanden is klimaatneutraal.
- Haaglanden is een voorbeeldregio op het gebied van het benutten van schone energie.
- Haaglanden is een voorbeeldregio op het gebied van energiebesparing.
- De regio Haaglanden is klimaatbestendig: de boezem van het waterschap voldoet aan alle eisen met betrekking tot het afvoeren en bergen van water.

³ Deze voorraad is gegeven haar samengestelde karakter lastig in te delen bij een van de drie kapitalen. Aan de ene kant zien we dat energie een input is in het productieproces (economie). Aan de andere kant geldt dat als gevolg van het gebruik van energie er schadelijke stoffen vrijkomen die consequenties hebben voor het ecologisch kapitaal. Er is om pragmatische redenen gekozen om deze voorraad te plaatsen onder ecologie.

Bevindingen

De voorraad energie en klimaat vertoont een zorgelijk beeld. Van de indicatoren waarover we gegevens hebben is het beeld als volgt. Er zijn onacceptabele scores wat betreft de CO₂-uitstoot (te veel) en het aandeel duurzame energie van producenten (te laag). De kwaliteit van het woningbestand uit het oogpunt van energiezuinigheid (tot uitdrukking gebracht via de indicator energielabels van woningen) is een punt van aandacht. In 2010 rijden alle bussen binnen Haaglanden op aardgas. Hierdoor wordt voldaan aan de doelstelling van een duurzame busvloot (gouden kaart).

De mate waarin de regio Haaglanden klimaatbestendig is (gerelateerd aan de waterproblematiek), is door gebrek aan beschikbare kwantitatieve gegevens niet te monitoren. In kwalitatieve zin kan opgemerkt worden dat wat betreft de zee-kustversterking er sprake is van twee zwakke schakels (Scheveningse boulevard, Delflandse Kust). Wat betreft de bedijking in de werkgebieden van de Hoogheemraadschappen Delfland en Rijnland geldt dat ongeveer 70% van de dijken veilig is of anders geformuleerd dat een derde van de dijken onderhoud behoeft. Wat betreft de bergingscapaciteit, van de vereiste capaciteit is 80% gedekt.

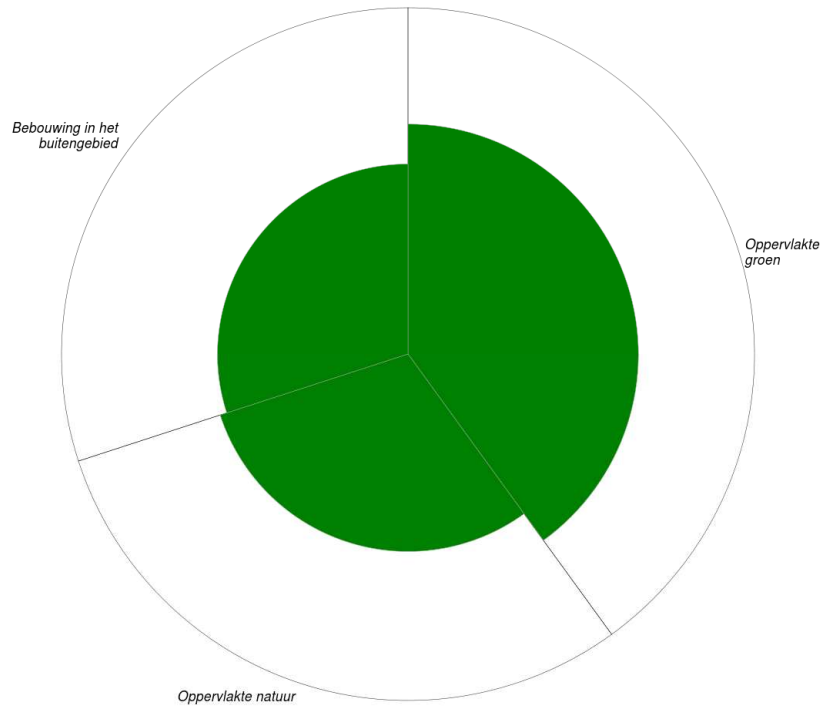
Voorraad Natuur en landschap

In de voorraad natuur en landschap draait het binnen Haaglanden vooral er om de druk op de groene ruimte te beperken en natuur- en groenontwikkeling te bevorderen.

Eisen:

- De totale hoeveelheid groen in het stadsgewest Haaglanden blijft gelijk of neemt toe.
- De totale hoeveelheid natuur in Haaglanden neemt toe.
- De bebouwing in het buitengebied blijft gelijk of neemt af.

Bevindingen

De voorraad natuur en landschap vertoont een positief beeld. Er is voldoende oppervlakte groen en oppervlakte natuur in Haaglanden te vinden. Daarnaast wordt de bebouwing in het buitengebied tot een minimum beperkt gehouden. Het eindresultaat is dat alle drie de indicatoren groen scoren.

3 Een overall beeld

3.1 Inleiding

Eerder is aangegeven dat deze Duurzaamheidbalans een *begin* is om de duurzame ontwikkeling van de regio Haaglanden en in het verlengde daarvan de effecten van hedendaags beleid op de verduurzaming van de regio, zichtbaar te maken.

De Duurzaamheidbalans is zoals al aangegeven qua gehanteerde methodologie vergelijkbaar met die van de Brabantse Duurzaamheidbalans en de Staat van Utrecht, maar kent een iets beperktere inhoudelijke reikwijdte. Duurzaamheid in de volle breedte staat hier (nog) niet in centraal.

Het accent ligt nu op die duurzaamheidsambities waarvoor het Stadsgewest de bevoegdheden heeft of beleid maakt. In concreto betekent dit dat onderwerpen op het terrein van sociale samenhang, participatie en cultuur en diversiteit in de Duurzaamheidbalans nog niet zijn meegenomen. Het gaat hier om onderwerpen die eerst en vooral behoren tot de competentie van de gemeentelijke overheid en waarvoor op stadsgewestelijk niveau geen specifiek beleid wordt geformuleerd.

Op basis van de huidige inhoud van de Duurzaamheidbalans is een duurzaamheidsdriehoek – het echte overall beeld - niet samen te stellen. Hiervoor zal de Duurzaamheidbalans naast de Stadsgewestelijke ambities ook de duurzaamheidsdoelen van haar partners moeten bevatten.

Het Stadsgewest werkt aan een duurzame ontwikkeling van de regio. Zij neemt daartoe maatregelen op een aantal thema's, die ervoor zorgen dat er sprake is van een aantrekkelijk woon- en vestigingsmilieu die ook op lange termijn behouden wordt. Die thema's zijn: vraag naar woningen, bedrijven en voorzieningen, veilig en bereikbaar, schoon, klimaatneutraal en klimaatbestendig, ruimte voor recreatie, natuur en biodiversiteit en sociaal sterk.

3.2 Conclusies en bevindingen

Wanneer we de resultaten van deze Duurzaamheidbalans op ons laten inwerken komt een beeld naar boven van een regio die, gerelateerd aan haar lange termijn ambities, op een aantal terreinen goed scoort (zij het minder goed dan in de pilotversie van vorig jaar), maar op andere nog een forse stap voorwaarts moet zetten om die ambities ook waar te maken. Dit laatste beeld overheerst. Het kritische beeld dat geschetst wordt hangt voor een deel ook samen met de ambities die de regio Haaglanden zich gesteld heeft. Op een terrein als bijvoorbeeld energie en klimaat stelt de regio hoge eisen aan zichzelf. Wanneer die dan op dit moment nog niet gehaald worden is er nog geen man overboord, mits de richting waarin de ontwikkeling gaat in een overeenstemming is met de geformuleerde ambities.

De gevolgen van de economische crisis doen zich duidelijk gevoelen:

- Oplopende werkloosheid, afnemende benutting arbeidspotentieel, dalende werkgelegenheidsfunctie.
- De voorraad kapitaal kleurt dieprood. Ze laat zien dat ondernemers somber zijn over de situatie waarin hun eigen bedrijf en opgeteld de Haaglandse economie zich bevindt.
- De leegstand van kantoren is zeer hoog: een groot deel van deze leegstand is niet eenvoudig te hergebruiken.
- Er is sprake van een dalend BRP per hoofd van de bevolking.
- Een sterk afgenomen groeisaldo van het aantal ondernemingen als gevolg van een sterke stijging van het aantal opheffingen.

Bereikbaarheid is een belangrijk issue voor het stadsgewest Haaglanden. Dit blijft punt van aandacht. Dat geldt zowel de bereikbaarheid van nieuwbouwwoningen en kantoren die eenvoudig bereikbaar zijn via de Stedenbaan/Randstadraillocaties alsook de wens vanuit het stadsgewest om de fiets een centrale rol in de mobiliteit te geven.

De ambities op het terrein van energie en klimaat worden nog niet gehaald: er is nog steeds sprake van een te hoge CO₂-uitstoot en te laag aandeel duurzame energie van producenten. Ook de kwaliteit van het woningbestand uit het oogpunt van energiezuinigheid is en blijft een punt van aandacht. De klimaatbestendigheid (vooral gerelateerd aan de waterproblematiek) is door een gebrek aan beschikbare kwantitatieve gegevens niet te monitoren. In kwalitatieve zin geldt dat er nog werk aan de winkel is: wat betreft zee-kustversterking is er sprake van twee zwakke schakels (Scheveningse boulevard, Delflandse Kust, behoeft een derde van de dijken in de Hoogheemraadschappen Delfland en Rijnland onderhoud en is 80% van de waterbergingscapaciteit gedekt).

Het beeld van de Woningmarkt is door gebrek aan recente cijfers niet actueel. Het beeld op basis van 2009 data liet spanningen zien zowel aan de vraag- als aanbodkant: te weinig aanbod aan woningen in verschillende woningmarktsegmenten om aan de vraag te kunnen voldoen, terwijl er in andere

deelsegmenten juist sprake is van een aanbodoverschot (leegstand of langdurige te koop staan van woningen. Deze laatste problematiek zal, gezien het voortduren van de economische crisis alleen maar groter zijn geworden.

Veiligheid is belangrijk onderwerp in en voor de regio. Dit onderwerp kent duidelijk twee gezichten. Aan de ene kant is er sprake van een verbeterde verkeersveiligheid tot uitdrukking gebracht in minder doden en gewonden in het verkeer. Aan de andere kant kan een toename van de geweld- en vermogensdelicten.

De voorraad gezondheid laat qua ontwikkeling in de tijd een verbetering zien (het merendeel van de indicatoren beweegt in de goede richting. Het overall beeld is per saldo wisselend. Positief waar het gaat om zaken als het aantal mensen met psychische klachten, het percentage mensen met chronische ziekten en het percentage mensen dat voldoet aan de bewegingsnorm. Zorgelijk wat betreft de beoordeling door de bevolking van de eigen gezondheid en het percentage mensen dat riskant gedrag (drankgebruik, overgewicht en roken) vertoont. Zorgelijk is ook de doorlooptijd verpleging en verzorging (dat is de tijd die verstrijkt tussen het moment dat het door het CIZ afgegeven indicatiebesluit ingaat tot het moment dat de geïndiceerde zorg geleverd wordt).

Op terrein van natuur en landschap overheerst waar het gaat om de meer kwantitatieve aspecten (oppervlakte groen en natuur, bebouwing buitengebied, stiltegebieden) tevredenheid. Vraag is hoe een en ander in meer kwalitatieve termen wordt beoordeeld? Kijk bijvoorbeeld naar de negatieve score voor groenvoorzieningen in de directe woonomgeving

Voor wat betreft het vraagstuk van de luchtkwaliteit doet zich een merkwaardige paradox voor. Er is sprake van een zeer zorgelijke situatie waar het gaat om NOx problematiek, terwijl er tegelijkertijd een uitstekend resultaat wordt behaald als het gaat om fijnstof (PM10).

De waterkwaliteit in de gebieden die vallen onder het regiem van de Kader Richtlijn water vormt een punt van zorg. Dat geldt zowel de chemische als de ecologische kwaliteit.

Bijlage 1: De Telos methode

Inleiding

Bij het ontwikkelen van de RSP balans is aansluiting gezocht bij de Telos methode. In deze methode gaat het er in feite om te kijken in welke mate een regio (land, provincie, stadsgewest, gemeente) er in slaagt op de verschillende beleidsterreinen (in Telos termen “voorraden”) haar lange termijn ambities (in Telos termen “eisen”) te realiseren. Ieder van die ambities is geoperationaliseerd met behulp van een of meerdere indicatoren. In het navolgende gaan we kort in op deze methodiek.

Wat is duurzame ontwikkeling?

Er bestaan vele definities over wat duurzame ontwikkeling is. In het hedendaagse denken over duurzame ontwikkeling wordt meestal gerefereerd aan het werk van de commissie-Brundtland, de World Commission on Environment and Development, die in 1987 het rapport *Our Common Future* publiceerde. Daarin wordt duurzame ontwikkeling als volgt omschreven:

‘Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder daarbij de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te kunnen voorzien te beperken.’

Centraal in deze definitie staat de mens of, beter gezegd, de behoeften van de mens. Telos volgt de commissie-Brundtland in haar definitie van het begrip duurzame ontwikkeling. Het betreft echter een zeer algemene omschrijving. Om het begrip verder te kunnen operationaliseren maken we gebruik van een zogeheten driekapitalenmodel waarin een onderscheid gemaakt wordt tussen het economische, ecologische en sociaal-culturele kapitaal.

Volgens Telos kan duurzame ontwikkeling worden opgevat als een ontwikkelingsproces gericht op het bevorderen van een evenwichtige groei (in balans) van de veerkracht en kwaliteit van de natuur (het ecologisch kapitaal), van het lichamelijke en geestelijke welzijn van mensen (het sociaal-cultureel kapitaal) en een gezonde economische ontwikkeling (het economisch kapitaal).

Om te kunnen spreken van duurzame ontwikkeling moet in het verlengde van de gedachtegang van de commissie-Brundtland worden voldaan aan drie eisen:

- Er moet sprake zijn van het gelijktijdig verbeteren van het economische, ecologische en het sociaal-culturele kapitaal. Verbetering van het ene kapitaal mag niet ten koste gaan van één of beide andere kapitalen.
- De ontwikkeling moet houdbaar zijn over generaties heen: er mag geen afwenteling in de tijd plaatsvinden.

- De ontwikkeling moet ook houdbaar zijn op mondiaal niveau of, anders geformuleerd: er mag geen afwenteling in de ruimte plaatsvinden. Onze ontwikkeling mag niet ten koste gaan van die in andere gebieden en andere landen.

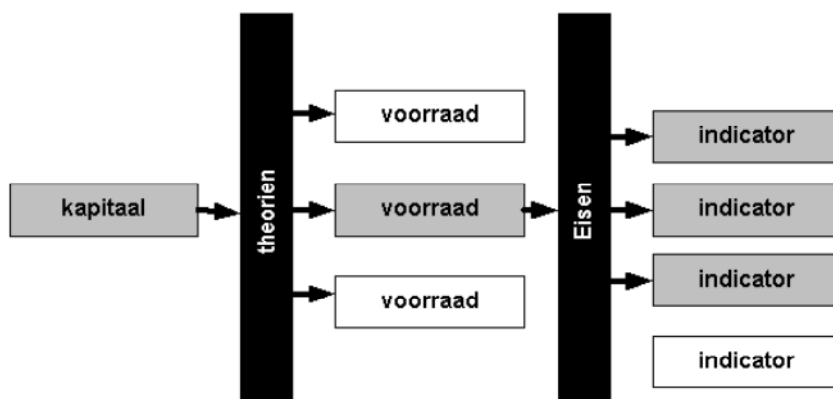
Met deze integrale benadering kiest Telos nadrukkelijk voor een breed perspectief op duurzame ontwikkeling. Het begrip heeft zowel een strategische dimensie (de langere termijn) als een normatieve dimensie (verantwoordelijkheid voor andere schaalniveaus en toekomstige generaties).

De duurzaamheidbalans

Om duurzame ontwikkeling te kunnen meten heeft Telos de duurzaamheidbalans ontwikkeld. In een duurzaamheidbalans brengen we de belangrijkste indicatoren voor de ontwikkeling van een gebied samen. Dat doen we door de kapitalen te ontleden in voorraden, eisen en indicatoren en hun normen. In het onderstaande schema worden deze begrippen kort toegelicht.

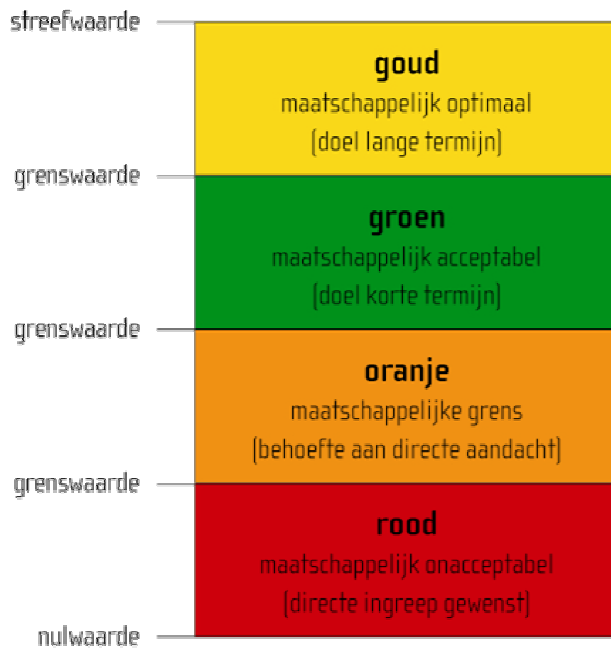
Begrip	Omschrijving
Kapitaal	De drie essentiële delen, subsystemen van het totale maatschappelijk systeem: ecologie, sociaal-cultureel en economie.
Voorraad	De essentiële elementen die samen de kwaliteit en kwantiteit van een kapitaal bepalen.
Eisen	De lange termijn doelen die geformuleerd worden voor de ontwikkeling van een voorraad.
Indicatoren	Graadmeters waarmee de eisen worden geoperationaliseerd.
Normen	Normatief vastgestelde maatstaven met behulp waarvan we de score van indicatoren beoordelen.

Figuur 2 De relevante begrippen uit de Duurzaamheidbalans

Figuur 3 De samenhang tussen kapitalen, voorraden en indicatoren

Voor iedere indicator wordt een meetschaal opgesteld. Deze meetschaal bestaat uit normatief vastgestelde maatstaven die een nul- en een streefwaarde kennen met daartussen gelegen grenswaarden. In de balans wordt deze klassenindeling als volgt zichtbaar gemaakt.

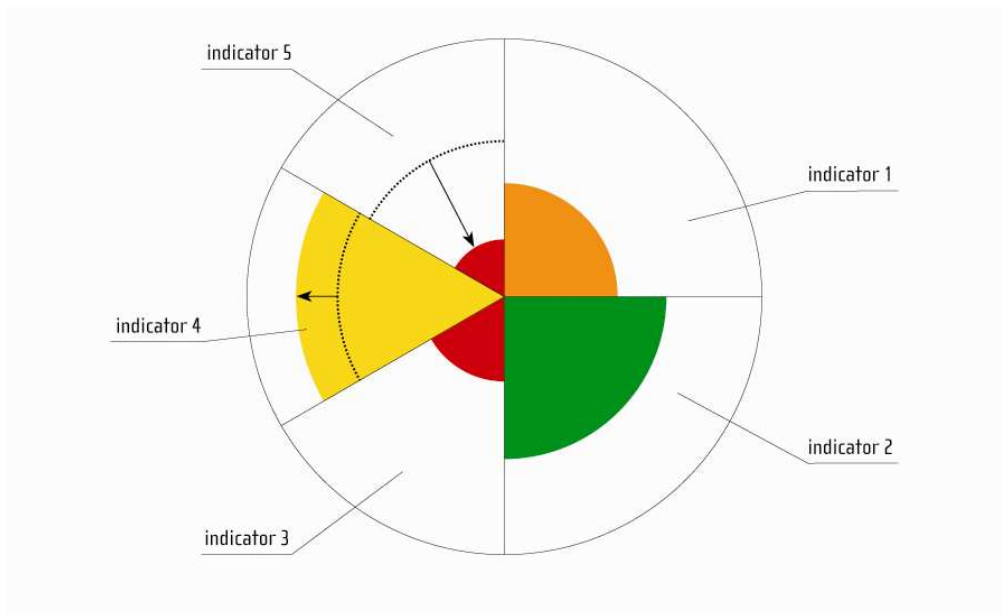

Figuur 4 Klassenindeling

Het bepalen van de grenswaarden is een onderdeel in de methode die vaak veel discussie oplevert. Voor het bepalen van deze grenswaarden worden is gebruikgemaakt van beleidsdocumenten, vergelijkingen in de tijd, vergelijkingen met andere regio's en de resultaten van maatschappelijke discussies.

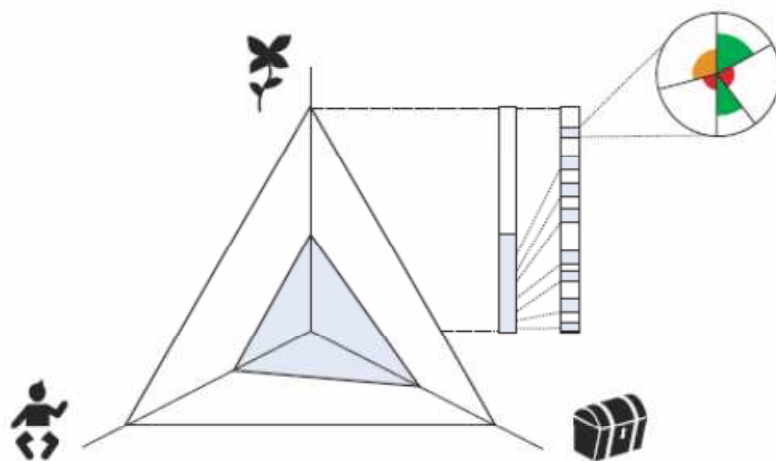
Indicatoren hebben allemaal een eigen gewicht. Het gewicht van een indicator valt af te lezen uit de grootte van de taartpunt: hoe groter het gewicht van een indicator des te groter is de taartpunt. De mate waarin de taartpunt vervolgens gevuld is geeft de gemeten waarde, de 'score' van de indicator weer. Hoe meer de taartpunt gevuld is, hoe beter de score. Vervolgens geeft de kleur van de taartpunt (cf. het kleurenschema uit figuur 3) weer hoe de feitelijke score van een indicator op een bepaald moment beoordeeld wordt.

In onderstaande figuur hebben de indicatoren (1) en (2) ieder een gewicht van 25%, terwijl de andere drie indicatoren ieder een gewicht van 16,6% hebben.

Figuur 5 Voorbeeld cirkeldiagram

De optelsom van de voorraden binnen een kapitaal bepaalt vervolgens de score van het kapitaal. Ook hierbij vindt een weging plaats. Niet iedere voorraad is even belangrijk.

Figuur 6 Samenhang tussen kapitalen, voorraden en indicatoren

Bijlage 2: Overzicht van indicatoren voor een eventuele jeugdmonitor

In Jeugdmonitor zou (minimaal) aandacht besteed moeten worden aan de volgende aspecten.

	Indicator
Achtergrondkenmerken	<ul style="list-style-type: none"> • leeftijd • etniciteit • achtergrondkenmerken ouders (onderwijsniveau, eenoudergezinnen, achterstandssituaties etc.)
Maatschappelijke situatie	<ul style="list-style-type: none"> • aantal jeugdigen dat voortijdig en zonder startkwalificatie het onderwijs verlaat • jeugdwerkloosheid • Wajong/uitkering
Psycho-sociale problematiek	<ul style="list-style-type: none"> • aantal jeugdigen in het speciaal onderwijs • aantal jeugdigen in de jeugdzorg • aantal jeugdigen bij de kinderbescherming • aantal jeugdigen bij de drugshulpverlening • het aantal zwerfjongeren
Overlast	<ul style="list-style-type: none"> • aantal jeugdigen bij Halt • aantal jeugdigen dat verdacht wordt van een misdrijf

Bijlage 3: Samenstelling projectorganisatie Duurzaamheidbalans Haaglanden

Werkgroep

Stadsgewest Haaglanden

Zoi Lagkali, Sector Ruimte
Jelmer Ridder, Sector Ruimte
Fenno Kamminga, Sector Ruimte
Corrie van Eldik, Sector Verkeer en Vervoer
Arjan Veurink, Sector Verkeer en Vervoer
Harry Mol, Sector Verkeer en Vervoer
Jacqueline de Wijs, Sector Wonen
Geert Scholtens, Sector Economie
Jo Jet de Graaf, Sector Zorg
Marinus Stulp, Sector Milieu
Ron Penning, Afdeling Communicatie

Telos

John Dagevos
Ruben Smeets

Projectleider

Laura de Puij, Sector Milieu

Bijlage 4: Begrippenlijst behorende bij factsheets

De factsheets bevatten de informatie op basis waarvan de berekening van de taartdiagrammen heeft plaatsgevonden.

Begrip	Omschrijving
Indicator	Naam van de indicator
Kapitaal/Voorraad	Het kapitaal waar de voorraad onder valt en de voorraad waar de indicator deel van uitmaakt.
Eis	De eis behorende bij de indicator.
Omschrijving indicator	Een korte omschrijving van de indicator en de wijze waarop deze is gemeten.
Relatie eis	De relatie tot de eis die de desbetreffende indicator heeft. Hier is tevens vaak aanvullende achtergrondinformatie omtrent de indicator te vinden.
Eenheid	De gemeten eenheid (grootheid) van de indicator, bijvoorbeeld percentage of kilometer per uur.
(Des)aggregatie	Het schaalniveau waarop de indicator is gemeten. De indicator kan bijvoorbeeld opgebouwd zijn uit cijfers van gemeenten of nationaal gemeten worden
Weging	De weging van de indicator binnen de voorraad. Het gewicht van een indicator is (mede) afhankelijk van het gewicht dat de eis heeft binnen een voorraad. Wanneer er bijvoorbeeld twee eisen zijn met elke twee indicatoren dan wegen zij elk voor 25% mee in de bepaling van de score van de totale voorraad.
Richting	De indicator kan een positieve of een negatieve richting hebben, positief wil zeggen hoe hoger de indicator scoort hoe beter het resultaat en omgedraaid.
Norm rood	Het interval waarin de indicator onacceptabel scoort.
Norm oranje	Het interval waarin de indicator zorgelijk scoort/om aandacht vraagt.
Norm groen	Het interval waarin de indicator acceptabel scoort.
Norm goud	Het interval waarin de indicator goed scoort.
Data bronnen	De bronnen waaruit de gegevens van de indicator zijn voortgekomen.